

PŁUG (135) sb m

sg N pług (18). ◇ G pługą (33), pługu (9); -u *ZapKościer, KochMarsz, OrzJan, SarnStat* (4); -a : -u *OrzQuin* (1:2). ◇ A pług (13). ◇ I pługiem (34); -em (10), -ém (1) *KochMRot*, -(e)m (23). ◇ L pługu (13). ◇ pl N pługi (2). ◇ G pługów (5); -ów (3), -(o)w (2). ◇ A pługi (6). ◇ I pługi (2).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XIX w.

1. Narzędzie służące do orania; *aratrum* *Murm, Mymer*¹, *Miech, Mącz, Modrz, Calag, Calep, Vulg, SarnStat, Cn*; *vomer* *Modrz, Calep*; *ferrum* *Mącz* (128) : *ZapWar* 1523 nr 2309, 1542 nr 2450; Rus est terra aratro agitata. ein baw land Zyemya pługyem robyoná. *Murm* 21, 151; *Mymer*¹ 16; *BartBydg* 134; *MiechGlab* 77; *LibMal* 1545/106; człowiek orze/ Ná twárdey iákiesy zyemi ledwe trawę porze. Wnet mu fie pług závádzil áz ftánęły woły/ Aż mu fie lemiefz złomił *RejWiz* 125v; *RejFig* Bb8 [3 r.]; *RejZwierz* 68, 117v [2 r.], 138v; *BielKron* 56 [2 r.], 85 [3 r.], 319 [2 r.]; prawieście na nice Polfkę wywrocili. Skowálifcie oycowfkie granati na pługi *KochSat* A3, A3; *Buris* etiam dicitur, Rękoyeść v pługá zákrziwiona. *Mącz* 28b, 16d, 82a; *BielSat* D4v, G4v; *RejZwierc* 36, 105; *HistHel* C4v; *Calag* 376b; *KochPs* 206; sam ręką fwoią mieczá niemáiac/ pługiem samym/ fześć fet mężów pobił. *SkarŻyw* 559, 559 marg; *ZapKościer* 1584/47v; *KochEpitCat* 110; *BielSen* 18; *KochPam* 88; *KochSob* 70; Wielką plagę przepufzczá Pan Bog często ná nie [*kmiocy lud*]/ Napierwey mu niż komu chlebá nie doftanie. Muśi woły poprzedác/ choć ich w pług potrzebá *BielRozm* 32, 5, 18; *Calep* 97b, 143a, 306a, 1007b, 1140b; fynu/ gdzie ten kray pługiem nie znáczony/ W którym móglbyś befpiecznie vléc z káždéy ftromy? *GórnTroas* 37, 67; Zaden ktory rękę fwą przyłożył do pługá/ á ogláda fię ná zad/ nie ieft fpofoalny do kroleftwá Bożego. *WujNT Luc* 9/62, s. 228; *KmitaSpit* A3v; *KlonFlis* Cv; *KlonWor* 15, 34, 77.

W połączeniach szeregowych (6): *BierEz* A3v; *KrowObr* 141; *BielKron* 99; *OrzQuin* F; [*kmiéc ma miec*] Do roley pług/ rádło/ iármzo/ bronę. *GostGosp* 30, 80.

W porównaniach (5): *GliczKsiqz* Q2; *RejWiz* 20v; Ná on dzień/ będą miaftá mocy iego opufzczone iáko pługi/ y zboża ná polu kthore zołtháwione od fynow Ifráelfkich. *Leop Is* 17/9; Bo niewięcey tobie pomoże zacność rodu/ y ftárożytność domu [...] iáko ślepemu światłość słoneczna/ głuchemu wdzięczny źwięk/ po morzu żegluiące^{mv} pług *ModrzBaz* 42v; *GrabowSet* F4v.

Przysłowie: Który wilká wpługu wodzy/ rychło ktefknołci przychodzi. *March*¹ D4.

Zwroty: »w pługu ciągnąc« [*szyk zmienny*] (2): *RejFig* Cc2; Wołowie y ołowie ktoryy ciągną w pługu [*operantes terram*] będą ieść vmiefzáná fieczkę y plewy *BibRadz Es* 30/24.

»za pługiem chodzić (a. iść)« (4): *RejWiz* 98, 100; *RejPos* 306v; Zá pługiem flawni ludzie nie chodzili/ Wždy w fwych czuynofciach flawy dochodzili. *RejZwierc* 221v.

»pługiem obyść« (1): dáli mu [*Horacjuszowi*] Rzymiáne imienia/ to ieft roley iáko moze zá ieden dzyeń pługiem obyść *BielKron* 106.

»orać (a. poorać, a. uorać, a. wzorać itp.) pługiem« = *ferro sollicitare humum, domare terram aratro vel rastris* *Mącz* [*szyk zmienny*] (10): Iakom szia ya nyewrzczył wklyn Rokey na Imienyv chrzanovye kv syestrzyney anym yey pooral volmy y plvgyem Gwałthem *ZapWar* 1541 nr 2602, 1523 nr 2326, 1545 nr 2627; Przygadza fie też oraczom Hifzpánłkim iż bryły złotá frebrá pługi wyorywáią. *BielKron* 279v; *Mącz* 94a, 399c; *Strum* M2; Hoyniey żywie kozufznik ná fwoy máły notek/ Niżli ná wśi

nieborak orząc pługiem kmiotek *BielRozm* 17; *GostGosp* 158; GDźiekolwiek pługiem w ogrodzie albo na polu będzie orano [*aratro, in hortis vel in campis aratum fuerit JanStat* 226]/ Dzięścićiną zupełnie ma być dawana *SarnStat* 185.

»rolą pługiem płużyć« = *orać, uprawiać* (2): my [*białogłowy polskiej ziemi*] tobie będziemy z powinności służyć/ Chłopi będą na żywność rolą pługiem płużyć. *BielSat* [I4]v [*idem*] *BielSjem* 14.

peryfr. »przy pługu rość« = *wychowywać się na rolnika* (1): [*Komorowscy*] potomstwo młode/ pięknie wychowali/ A ktemu im przy pługu/ domą rość nie dali. *RejZwierc* 63v.

»zaprzac do pługa, w pług« [*szyk zmienny*] (4:1): *RejFig* Bb7v; Krok rozkazał aby mu [*temu, ktoremu zabił wołu*] innego kupił na tho miysce [!]. [...] gdy niemałz zaczą robze łam podle drugiego wołu/ y kazał go wnet zaprzacz do pługa á orać im aż innego wołu kupił. *BielKron* 318v, 287; *BielSat* D4v; *BielRozm* 32.

Wyrażenie: »chłop od pługa« (1): [*Walaszy*] Dzielni są y dobrze się potkaią z drzewcem za tarczą chociaż chłopi proszą od pługa y od dobytka *BielSpr* 69; [ławną Pani Libuzą wieszczką poły swe szukać sobie Pana na połnocne kraie wyprawił/ á wziął chłopa od pługa/ w łtan Małżeńki się mu podał. *Sentencja* B2].

Szeregi: »pług, lemiesz« (1): Gdyż zawsze gębą plecie o czym myśli głową. Oracz zawsze o pługu s trzołem o lemieszu *RejWiz* 6v.

»pług a motyka« (1): Zkuićie pługi walle na miecze/ á motiki [*aratra ... et ligones*] walle na włócznie. *Leop Ioel* 3/10.

»pług a rola« (1): Pług/ á rola/ to wzytká ludzka żywność była *KochPhaen* 5.

»pług z trzołem« (1): *RejWiz* 6v cf »pług, lemiesz«.

»ziemia a pług« (1): żywot kmiocy nie iest od niewolniczego rozny: do ziemi á do pługa [*terrae et vomeri*] wstawicznie są przywiązani: na każdy dzień ábo sobie ábo Panu robią. *ModrzBaz* 124.

W przen (3) : Gdyż tedy ćirpliwy pług/ y twarde kámiennie Czas niszczy/ wierze iednak trwają w łtały cenie. *RybGęśli* B3; Tak Rzymianie karali Miedz wyorywanie/ Y pługa łakomego w cudze się wrywanie; Iż Oracza y woły na Rzecz połpolitą Brano *KlonWor* 5.

W przeciwstawieniu: »pług ... rozum a ćwiczenie« (1): [*recepta na duszę*] A czymże ją spráwować/ wierz mi żeć nie pługiem/ Lecz łláchetnym rozumem á ćwiczeniem długim. *RejWiz* 78v.

Przen: *Uprawa ziemi, oranie; rolnictwo* (24) : Ab aratro arcessebantur qui consules fierent, Od pługa do rady wzywano. *Mącz* 14d; *Prot* B; *RejZwierc* 233v [2 r.]; *BielSpr* 2 [2 r.]; przodkowie nálzy/ wzyłcy pilnując wrzędu swęgo/ łacno bronili zgody: nieubięgał żołniierz pługu kmiotkowi: nie wádził się o szablę z żołniierzem Káplan: ále orał kmiotek *OrzJan* 50; *KlonWor* 48, 78.

W połączeniach szeregowych (2): Y wy pánowye łláchta y rycerstwo/ iż pokoy,/ ázalcýe sýe pługow/ gołpodárstwa y kupyectwa nye yełi/ zbroye ponyechawłý? *KromRozm I* Lv; Nie ładác rzecz iest [...] o Exekucýy/ to iest/ o Królu/ á o Królestwie mówić: nie iestci tho Orzechowłkięgo głowy/ prołtęgo á domowęgo Ziemiániną/ któregó wzyłtká mądrość iest/ Pług/ Zóna/ Wól *OrzQuin* F.

W przeciwstawieniach: »dwor, szabla, szarszun, żołnierstwo ... pług« (3): Zecie przy pługu raczey/ niż fzabli zostali. *KochSat* A3v; *RejZwierc* 45v; Dobre żołnierstwo/ dobry dwor: ále pług w domu iestli go nie wpiera/ słábo bárzo íćć musi *GostGospSieb* +3.

Zwroty: »za pługiem, w pługu chodzić« (1:1): A ták y my gdychmy rozno Snadz z orzemy piafek prozno Choć nas wiele w pługu chodzi Przedlie lie nic nieurodzi *RejRozpr* G; Który z was dom zámiluiie [...] W máléy wadze v káždého/ Będzie ľásiádá ľwoiégo. Nie potka go z wiánem zóná/ Ani w przypadku obroná. Do ľzczęścia drógę zágrodzi/ Któré zá pługiem nie chodzi *KochMRot* A4v.

»jąc się pługu, za pług« = *zająć się uprawą roli* [szyk zmienny] (4:1): *KromRozm I* Lv; Nie vbiégay ľye do tákowych Quęłtyy z Kápłany Ziemiáninie/ iáęšli ľye pługu/ nie ogláday ľye ná zad *OrzQuin* F2, E2; *CzechRozm* 250v; *KochMarsz* 155.

»w pług a w rolą się obrocić« = *zostać rolnikiem* (1): ľchłopieimy wľzyľcy tą ścífkliwością Krolewfką [...] w pług á w rolą wľzyľcy ľye obroćimy/ álbo w Szewce/ w kowale/ w kráwce/ ľzukáiąc żywności ľobie *OrzRozm* O3.

»szukać pługiem chleba« = *żywić się z uprawy ziemi* (1): A chcefzli ieść/ ľzukayże pługiem w roléy chlebá. *KochDz* 107.

Szeregi: »pług a kozica« (1): w obyczáioch/ w życiu/ w iedzeniu/ niechay w nim [*dworzanie*] nie będye znác/ nic chłopskiego: bo náyduią ľie drudzy tacy/ ktore pług/ á kozicá z dáleká wabi do ľiebie *GórnDworz* N2v.

»pług a praca rąk« (1): [*wielcy monarchowie i dzielni hetmani*] krwie ľie nározlewawľzy [...] y ták wiele woľk y murow potráciwľzy y rozwáliwľzy/ w domu potym [...] zásiádáli: y wiedzac że domowy pług á praca rąk ľwoich wľzyľtkim rzeczám naprzyľtoynieľzy koniec/ tám wiek ľwoy ľkończywáli. *GostGospSieb* +3.

2. *Miara powierzchni gruntu: tyle, ile można zaorać jednym pługiem w ciągu dnia; podatek pobierany od tej powierzchni; aratrum Mącz, JanStat (7)* : Centum aratra illi ienunt terram, Sto pługów mu wychodzi na rolą. *Mącz* 16d; A ľą poľtánowioné rzeczy nižéy nápiľáné/ o wolności Dzięięćin [...] okoľo kupienia Dzięięćiny przez Pány/ okoľo bránia iéy z pługu *SarnStat* 112, 185, 212.

Zwroty: »orać całym pługiem, połowicę pługu« (1:1): Którykolwiek kmieć orze całym pługiem [*cum integro aratro JanStat* 227] [...] ma dáć cztery wiązáni konopi gotowych/ wedle łtárégo zwyczáiu ziemie: á który połowicę pługu [*cum medio JanStat* 227]/ dwie wiązáni dáć będzie powinien *SarnStat* 190.

»stać za dwa pługi« = *mieć wartość taką jak dochód z dwu pługów roli (żart.)* (1): Stoią v niev w tyle drzwi iście zá dwa pługi/ Co v nich gdy ľie zmierzkanie czeka z worem drugi [*tj. tylnymi drzwiami wyniesie tyle, ile stanowi dochód z dwu pługów*]. *RejWiz* 59.

Cf **PŁUŻYCA**